

УДК: 57(07)

Чынтемиров Я.Ч.

К.Тыныстанов атындагы ҮМҮ

ТАБИГЫЙ ИЛИМДЕРДИ НЕГИЗИН ОКУТУУ

Жаратылышты таанып билүү, өздөштүрүү, коргоо, өнүгүүсүнө шарт түзүү – адамдын иш-аракетинин негизи. Ошондуктан табияттын жашыруун сырларын түшүнүү, анын ар кандай белгисиз жактарын изилдөө, бири-бирине тыгыз байланышкан кубулуштардын өз ара таасирин аныктоо маселелери адамзат пайда болгондон баштап эле колго алынган. Бирок анын өнүгүү жолу бир калыпта болгон эмес. Мезгил-мезгили менен, атүгүл, кылымдап жаратылыш таануу иши ири ийгиликтерге жетишсе, кайсы бир мезгилдерде көзгө көрүнөөрлүк жыйынтык болбой келген. Буга адамзаттын карт тарыхынын өзү күбө.

Кагаз бетине түшүрүлүп, муундан муунга өткөрүлүп келе жаткан маалыматтарга караганда, жаратылышты илимий жактан изилдегендердин башатында байыркы гректин ойчулдары Демокрит (б.э.ч. 460–370–ж.), Аристотель (б.э.ч. 384–322–ж.), Архимед (б.э.ч. 287–212–ж.) ж.б. турушкан.

Жаратылышка байкоо жүргүзүп, анда болуучу кубулуштардын адамдын жашоосуна тийгизген оң жана терс таасирлерин талдоо жагы кыргыз элинин турмушунда да кеңири таралган. Көптөгөн жылдар бою топтолгон тажрыйбалар илимий негизде жалпыланбаса да, оозеки түрүндө биздин күнгө чейин келип жетти. Алар улуу эпос «Манаста», элдик жомоктордо, макал-лакаптарда, күндөлүк турмушта колдонулуучу үрп-адаттарда, каада-салттарда кеңири кездешет. Албетте, алар күндөлүк турмуштун, үй-тиричиликтин, айбанаттарга карата мамиле жасоонун чегинен жогору көтөрүлүп, илимий мүнөзгө ээ болгон эмес. Ошондой болсо да кийинки кыска эле убакыттын ичинде табигый илимдердин негизин түшүнүп, анын жетишкендиктеринин базасында жаңы ачууларды жаратышкан кыргыз окумуштуулары: химия илими боюнча М.У.Усубакунов, К.Шатемиров, Ү.Асанов, К.Сулайманкулов, М.Кыдынов, Б.Иманакунов; биология илими боюнча А.Алдашев, А.Токтосунов, С.Касиев, А.Кыдыралиев, Э.Шүкүров ж.б. менен сыймыктанбай кое албайбыз. Бул адамдардын илимге кошкон салымдарын, өмүр баянын, окумуштуулук жана адамгерчилик сапаттарын окуп-үйрөнүү ар бир илимий кызматкердин, студенттин, окуучунун ыйык милдети. Тилекке каршы, алар жөнүндөгү маалыматтар дээрлик жокко эсе. Ошондуктан кыргыз элинин жаратылыш таануу боюнча белгилүү окумуштуулары, алардын эмгектери, коомдук ишмердүүлүктөрү жөнүндө кеңири жазып, атайын изилдөөлөр жүргүзүлүп, хрестоматиялык материалдар түзсөк, чоң иш кылган болоор элек.

Жаратылыш жөнүндөгү илимдерди мектепте окутуунун, аны ишке ашыруунун маани-максаты кандай болушу керек?

Орто мектепте жаратылыш жөнүндөгү илимдердин негизин окутуу окууга арналган убакыттын жарымына жакынын ээлейт жана ал XI класска чейин окутулат. Буга чейин I – IV класстарда «Жансыз жаратылыш», «Жаратылышты үйрөнүү», «Айлана-чөйрө менен таанышуу» деген курс окутулуп келген. Бул предметтин мазмуну мурдагы Союз учурундагы эрежеге ылайык борборлоштурулган программа боюнча окутулуп келген. Ал жаратылышты үйрөнүүнүн жалпы талаптарына жооп бергени менен, анын айрым маселелерин толук камтый алган эмес. Ар кайсы республиканын, аймактын, элдин мүнөздүү

өзгөчөлүктөрү чагылдырылбаган. Адилеттүүлүк менен айтсак, андай ар тараптуу программаны жана окуу китептерин түзүү мүмкүн да эмес болучу.

Кыргыз Республикасы мамлекеттик өз алдынчалыкка ээ болуп, өзүнүн социалдык-экономикалык саясатын жүргүзө баштады. Өлкөдө билим берүүнүн максаты да өзгөрдү, жаңыланды. Ошондуктан ар бир предметтин, анын ичинде табият таануу боюнча да окутуунун мазмунун өзгөртүү, республиканын өзгөчөлүгүнө жараша кошумча материалдарды киргизүү зарылдыгы пайда болду. Ушул максатта 1992–93–окуу жылынан баштап республиканын мектептеринин IV класстарында «Мекен таануу» деген жаңы окуу предмети киргизилди.

Залкар жазуучу Ч.Айтматов: «Азыр «Мекен» деген сөздү укканымда бала күнүмдөн бери өскөн жер өзүнөн-өзү көз алдыга келе калат. Андан соң гана ой-сезим ойгонуп, акыл аралашып, азыркы кең Мекенибиздин бүткүл территориясы элестейт. Балалыктын мекенинен эч убакта көңүл калбайт, ошон үчүн алар ар дайым жүрөктө» - деп жазган.

Ар бир адамды курчап турган өз табияты, тоо-токойлорду, жашыл шиберлери, жан-жаныбарлары жөнүндөгү маалыматтар баланын табият таасирлерин тез кабылдай турган кезинде берилбесе, түшүндүрүлбөсө, анын улуулугу, сулуулугу, асыл баалуулугу жаш адамдын аң-сезиминен оолак калышы мүмкүн. Кийин табиятка кош көңүл карап калуучу кайдыгерлик мүнөз да мына ушундан башталышы ыктымал.

Аталган курстун логикалык уландысы катары V класста «Табият таануу» предмети окуу планына жаңыдан киргизилди. Анын негизги максаты төмөндөгүлөр менен аныкталат:

- окуучунун аң-сезиминде жаратылыштын бирдиктүүлүгү, чексиздиги, таанып билүүгө мүмкүндүгү жөнүндөгү алгачкы элестерди калыптандыруу;
- жаратылышты окуп үйрөнүүгө кызыктыруу, айлана-чөйрөгө байкоо жүргүзүү жөндөмүн пайда кылуу, өнүктүрүү;
- жандуу жана жансыз жаратылыштагы кубулуштардын ортосундагы байланыштардын себептерин жана натыйжасын талдап, аныктай билүүгө үйрөтүү;
- окуучуларды табигый илимдерди (физика, география, биология, химия) системалуу окуп үйрөнүүгө даярдоо.

Жаратылыш жөнүндөгү илимий билимдерге ээ болуу жогорку класстарда айрым предметтерди өз алдынча окуу учурунда улантылат. Алар, негизинен, биология, физика, химия, илимдеринин негизин үйрөнүү аркылуу ишке ашат. Учурдун талабына ылайык, аталган предметтердин максатын, мазмунун жаңылоо боюнча да бир катар иштер аткарылды. Алардын негизгиси Кыргыз Республикасынын мектептеринде ошол предметтер боюнча билим берүүнүн жаңы концепциясынын иштелип чыгышы болду. Алардын мазмуну кыскача төмөнкүдөй.

Биология дүйнөнүн азыркы замандагы табигый-илимий көрүнүшүн түзүп, анын негизинде жандуу жаратылышты, андагы закон ченемдүүлүктөрдү диалектикалык-материалисттик көз карашта таануу сезимин калыптандырат. Жандуу организмдин өнүгүшүнүн өз алдынча өбөлгөлөрүн, табият кубулуштарынын өз ара байланышын, органикалык дүйнөнүн эволюциядагы закон ченемдүүлүктөрүн жана адам менен табияттын өз ара карым-катнашын окуп билүү, бизди курчап турган жаратылыштын маанисин, андагы байлыктарды коргоп, калыбына келтирүү зарылчылыгын, айыл чарбасынын илимий негиздерин, эмгек гигиенасынын, жеке жана коомдук гигиенанын ролун

түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

- базалык деңгээлдеги биологиялык орто билим берүүнүн максаттарын жана мазмунун окутуудагы дифференциялоо менен интеграциялоону эске алуу, тактап чыгуу;

- биология курсунун мазмунун реалдуу турмушка, республиканын аймактык шарттарына көбүрөөк жакындатуу;

- биологияны окутуунун тажрыйбалык багытын күчөтүү, алган билимдерди эмгектик иш–аракеттерде, турмушта, гигиена чөйрөсүндө колдонуу;

- Кыргызстандын өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүнүн көп түрдүүлүгү, азыркы мезгилдеги саны жок болуп бараткан жана сейрек кездешүүчү түрлөр жана аларды коргоо чаралары; флора менен фаунасынын мүнөздүү өкүлдөрүнүн жашоо өзгөчөлүктөрү;

- бийик тоолуу жерлердеги адам жана жаныбарлардын физиологиясынын өзгөчөлүктөрү, ден соолукту чыңдоо боюнча гигиеналык тажрыйбалар жана ыкмалар;

Химия. Орто мектепте химияны окутуунун негизги маселелерине:

- ар кандай кубулуштардын себептери жөнүндөгү туруктуу түшүнүктөрдү калыптандыруу, башкача айтканда, химиялык кубулуштардын убакыт жана мейкиндикте өтүшү жана өнүгүшү, ушунун негизинде себеп жөнүндө ой жүгүртүү, кубулуштарды тарыхый аспектиде кароо, болжолдоо, гипотеза куруу, себептин түшүндүрүү ж.б.;

- окуучулардын химиянын негизги закон ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүүсүнүн негизинде жаратылышка диалектикалык–материалисттик көз карашын калыптандыруу;

- аз комплектиленген мектептерде табигый–математикалык предметтерди интеграциялап окутуучу мугалимдерди даярдоонун жолдорун изилдөө;

- аталган предметтерди окутууну компьютерлештирүү, жаңы технологияны окутуу процессине кийирүүнүн педагогикалык проблемаларын иликтөө;

- кыргыз элдик педагогиканын тийиштүү элементтерин таап, аларды орду менен пайдаланууга шарт түзүү;

- аталган маселенин чечилиши боюнча алыскы жана жакынкы чет өлкөлөр менен байланыш түзүү. Айрым өлкөлөргө мугалимдерди атайын стажировкага жиберүүнү уюштуруу, ал эми ыгы келсе, алардын кадрларын даярдоо ишин жөнгө салуу.